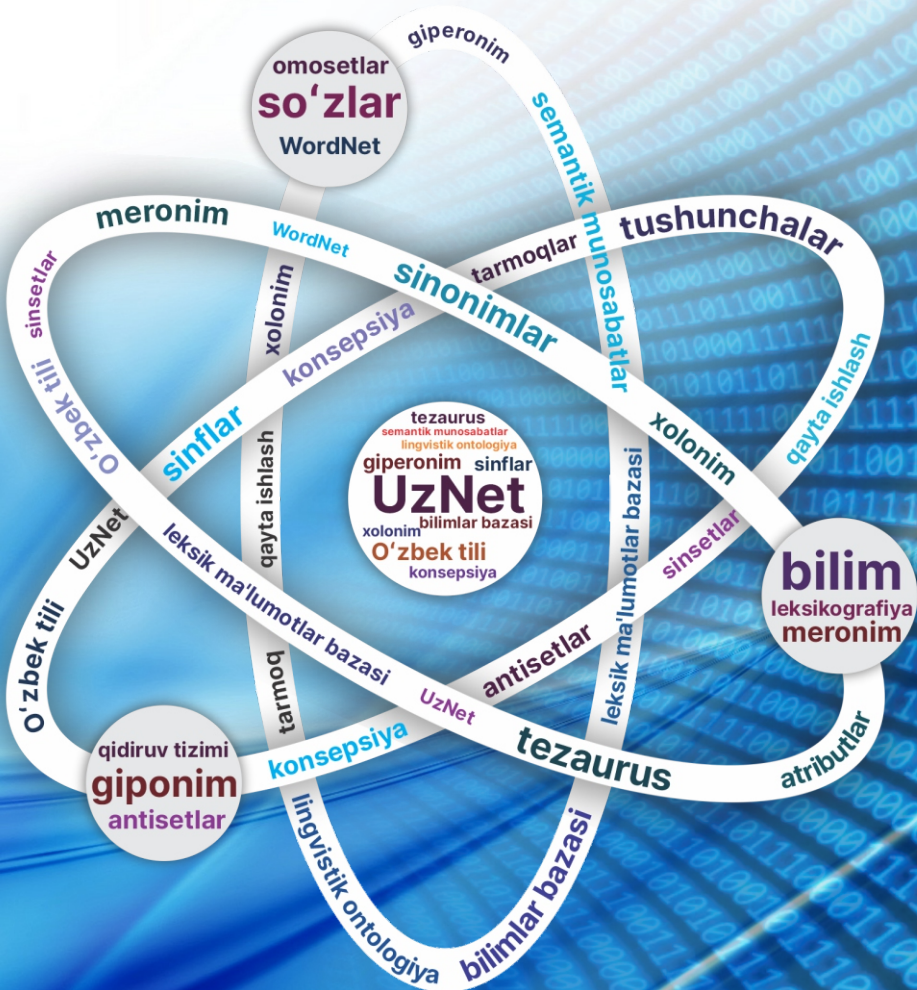

MANZURA ABJALOVA

O'ZBEK TILI ONTOLOGIYASI: YARATISH TEXNOLOGIYASI VA KONSEPSIYASI

Tashkent-2021

Abjalova Manzura Abdurashetovna – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti “Kompyuter lingvistikasi va raqamli texnologiyalar” kafedrasida dotsent v.b., filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Doktorlik dissertatsiyasi (PhD): “O‘zbek tilidagi matnlarni tahrir va tahlil qiluvchi dasturning lingvistik modullari (2019).

Ilmiy-ommabop nashrlari:

“Esperanto tilini bilasizmi?” (2010)

“Tahrir va tahlil dasturlarining lingvistik modullari” (Monografiya. 2020)

“O‘zbek tili o‘zlashmalarining urg‘uli lug‘ati” (Jamoaviy lug‘at. 2021)

«O‘zbek tilidagi paronim so‘zlar lug‘ati»

Yutuqlari:

- “Axborot-kutubxona muassasasining eng yaxshi mutaxassisi – 2018” Respublika tanlovi 1-o‘ring‘olibi
- “O‘zbekiston ayollarining 100 ta eng yaxshi innovatsion loyihasi” III Respublika tanlovining “Eng yaxshi EHM uchun dastur va ma‘lumotlar bazasi” yo‘nalishi g‘olibi (2020)
- O‘zbek tilini o‘qitishning eng yaxshi metodikasi” ilmiy-ijodiy ishlar tanlovi sovrindori (2020)
- “Innovatsion g‘oyalar yetakchisi” ko‘krak nishoni sohibi (2020)

Qiziqishlari sohasi: korpus lingvistikasi, kompyuter leksikografiyasi, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP): mashina tarjimasini, kompyuterli morfologiya, sintaktik tahlil, nutq sintezatori,

manzura_ok@mail.ru

abjalova.manzura@gmail.com

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

ABJALOVA MANZURA ABDURASHETOVNA

**O‘ZBEK TILI ONTOLOGIYASI:
YARATISH TEXNOLOGIYASI VA
KONSEPSIYASI**

Monografiya

**“Nodirabegim” nashriyoti
Toshkent – 2021**

KBK: 81.20‘zb

A 16

UO‘K: 811.512.133'27

ISBN 978-9943-7804-5-3

Abjalova, Manzura Abdurashetovna.

O‘zbek tili ontologiyasi: yaratish texnologiyasi va konsepsiyasi [Matn] :
M.A. Abjalova. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 212 b.

Mazkur monografiyada ontologiya va tezaurus tushunchalari tahlili, tarkibiy elementlari, imkoniyatlari yoritilgan, matnlarni qayta ishlash uchun foydalanishga mo‘ljallangan lingvistik ontologiyalar modellari, formal sxemalari va shu model asosida ishlab chiqilgan aniq resurslar tavsiflangan. Keng ko‘lamli predmet sohalarida bilimni tavsiflashga qaratilgan uch paradigma: axborot-qidiruv tezauruslari, WordNet va uning asosida yaratilgan lingvistik resurlar, ontologiyalar imkoniyatlari berilgan. Lingvistik ontologiya asosini tashkil etuvchi semantik munosabatlar (sinonim / va kvazisinonimlar), giperonim-giponim, xolonim-meronim, antonim), ularning turlari xususida so‘z yuritilgan. Sinkretizm hodisasi tadqiq etilgan. Turk tilining WordNet tizimidagi KeNet resursi tuzilishi, tarkibi, yuzaga kelgan muammolarini yoritish asnosida o‘zbek tili ontologiyasini yaratish texnologiyasi va mezonlari aniqlashtirib berilgan. “O‘zbek tili ontologiyasini yaratish konsepsiyasi” ishlab chiqilgan. Matnni qayta ishlash uchun so‘z turkumlarini teglash usullari, leksikografik bazani yaratish tamoyillari xususida fikr bildirilgan.

Monografiya filologiya va kompyuter lingvistikasi yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar, magistrantlar, doktorantlar, ilmiy izlanuvchilarga hamda matnni qayta ishlash bilan bog‘liq muammolar bilan qiziquvchi keng kitobxonlar ommasiga mo‘ljallangan.

Mas’ul muharrir:

Dadaboyev H.A.

Filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Karimov S.A.

Filologiya fanlari doktori, professor

Muhamedova S.X.

Filologiya fanlari doktori, professor

Eshref Adali

Texnika fanlari doktori, professor

Monografiya Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ilmiy-texnikaviy kengashining 2021-yil 29-noyabrdagi 8-sonli yig‘ilishida nashrga tavsiya etilgan.

© **M.A. Abjalova.**

© “**Nodirabegim**” nashriyoti, 2021.

QISQARTMALAR

AQT – Axborot-qidiruv tezaurusi

EWN – EuroWordNet multilingval formal ontologiya

KL – kompyuter lingvistikasi

LMB – leksik ma'lumotlar bazasi

LO – lingvistik ontologiya

O'KL – O'zbek kompyuter lingvistikasi

POS – Part of speech – so'z turkumlari

PWN – Princeton WordNet

ST – so'z turkumlari

va boshq – va boshqalar

va hk. – va hokazo

55.	Portugalcha	Onto.PT – portugalcha WordNet	CISUC, Coimbra universiteti	http://ontopt.dei.uc.pt/
56.	Portugalcha	OpenWN-PT (Braziliya portugal tili Wordnet)	Fundação Getúlio Vargas University, Escola de Matemática Aplicada, Rio-de-Janeyro, Braziliya	https://github.com/arademakermaker/openWordnet-PT
57.	Portugalcha	WordNet.PT - portugalcha WordNet	Centro de Linguística da Universidade de Lisboa	http://www.clul.ul.pt/clg/wordnetpt/index.html
58.	Rumincha	BalkaNet	Aleksandru Ioan Kuza universiteti, Yasi, Ruminiya va Ruminiya akademiyasi, Buxarest sun'iy intellekt instituti	http://www.dblab.upatras.gr/balkanet/
59.	Rumincha	Rumincha WordNet	Sun'iy intellekt instituti, Ruminiya akademiyasi, Buxarest	Yo‘q
60.	Ruscha	Ruscha Wordnet (Ruscha Wordnet)	Wordnet.ru	http://wordnet.ru/
61.	Ruscha	RussNet	Sankt -Peterburg universiteti, Rossiya	http://project.phil.spbu.ru/RussNet/
62.	Ruscha	Ruscha WordNet	Moskva davlat universiteti hisoblash markazining axborot tadqiqot markazi	Yo‘q
63.	Sanskrit	ilts-utkal.org	Utkal universiteti	http://ilts-utkal.org/
64.	Sanskrit	Sanskrit Wordnet	Hind texnologiya instituti, hind tili texnologiyalari markazi, Bombay Povay, Mumbai	http://www.cfilt.iitb.ac.in/wordnet/webswn/english_version.php
65.	Serbcha	BalkaNet	Belgrad universitetining Matematika fakulteti, Serbiya	http://www.dblab.upatras.gr/balkanet/
66.	Serbcha	Serbcha Wordnet (SrpWN)	Belgrad universitetining Matematika fakulteti, Serbiya	http://korpus.matf.bg.ac.rs/SrpWN/

67.	Sinhalcha	Sinhalcha Wordnet	Moratuva universiteti, Kompyuter fanlari va muhandisligi kafedrası, Moratuva, Shri -Lanka	http://www.wordnet.lk/
68.	Slovyancha	sloWNet	Lyublyana universiteti san'at fakultetining tarjima kafedrası va Jozef Stefan institutining bilim texnologiyalari kafedrası	Yo‘q
69.	Tamilcha	Tamilcha WordNet	Anna universitetining AU-KBC MIT tadqiqot markazi kampusi Chromepet	http://www.au-kbc.org/research_areas/nlp/projects/tamil_wordnet.html
70.	Turkcha	BalkaNet	Turk tili va nutqni qayta ishlash markazi	http://www.dblab.upatras.gr/balkanet/
71.	Vengercha	Vengercha WordNet (HuWN)	Seged universiteti va boshqalar.	http://www.inf.u-szeged.hu/rgai/HuWN
72.	Xitoycha (an'anaviy)	Xitoycha Wordnet	Ontologiya, tillarni qayta ishlash va elektron gumanitar fanlar laboratoriyasi, Tayvan milliy universiteti, Taypey, Xitoy Respublikasi (Tayvan), Academia Sinica, Taypey, Xitoy Respublikasi (Tayvan)	http://lope.linguistics.ntu.edu.tw/cwn/
73.	Xitoycha (soddalashtirilgan)	Xitoycha ochiq Wordnet (COW)	Tilshunoslik va ko‘p tillilik, NTU	http://compling.hss.ntu.edu.sg/cow/
74.	Xorvatcha	Xorvatcha WordNet (CroWN)	Zagreb universiteti, gumanitar va ijtimoiy fanlar fakulteti, tilshunoslik instituti / bo‘limi	http://meta-share.ffzg.hr/repository/browse/croatian-wordnet/32d93d48703d11e28a985ef2e4e6c59e166ec06132a740cbb36e515b093096b2/
75.	Yaponcha	Yaponcha WordNet	Yaponiya Milliy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari instituti (NICT), Kioto, Yaponiya	http://compling.hss.ntu.edu.sg/wnja

76.	Shvedcha	Yo‘q	Gothenburg shved universiteti kafedrası	Yo‘q
77.	Shvedcha	Yo‘q	Lund universiteti tilshunoslik va fonetika kafedrası	Yo‘q
78.	Chex	chexcha WordNet	Praga shahridagi Charlz universiteti fizika-matematika fakulteti Rasmiy va amaliy tilshunoslik instituti	https://ufal-point.mff.cuni.cz/xmlui/handle/11858/00-097C-0000-0001-4880-3

MUNDARIJA

KIRISH	4
I BOB. LINGVISTIK ONTOLOGIYA – LEKSIK MA’LUMOTLAR BAZASI	13
Lingvistik ontologiya va tezaurus konseptlari tahlili.....	13
WordNet – lingvistik ontologiyalar uchun tayanch baza.....	31
RuTez lug‘aviy ma’lumotlar bazasining dasturiy ta’minoti.....	47
Birinchi bob bo‘yicha xulosalar	52
II BOB. LINGVISTIK ONTOLOGIYALARNI YARATISH TEXNOLOGIYASI VA MEZONLARI (KeNet lingvistik resursi misolida).....	54
2.1. KeNet – turk tili ontologiyasining yaratilish tamoyillari.....	54
2.2. Leksik ma’lumotlar bazalari tasnifi.....	67
2.3. Ontologik tarmoq – leksik ma’lumotlar tizimi modellari.....	78
Ikkinchi bob bo‘yicha xulosalar	86
III BOB. LEKSIK MA’LUMOTLAR BAZALARIDA SEMANTIK MUNOSABATLAR	88
3.1. Sinset to‘plamlari – leksik ma’lumotlar tizimining birlamchi elementlari.....	89
3.2. Xolonim – meronim munosabati: modellashtirish tamoyillari	94
3.3. Ontologik tizimlarda gipo-giperonim munosabatlari.....	109
3.4. Leksik ma’lumotlar bazasida antonimik munosabat turlari....	118
3.5. Sinkretizm – lingvistik hodisa sifatida.....	122
Uchinchi bob bo‘yicha xulosalar	129
IV BOB. UzNet LINGVISTIK ONTOLOGIYASINI YARATISH TAMOYILLARI	132
4.1. UzNet lingvistik ontologiyasini yaratishni loyihalash konsepsiyasi.....	132
4.2. UzNet bazasida so‘z turkumlarini teglash masalasi.....	144
4.3. UzNet'da sinsetlar bazasi va sinonimayzer imkoniyati.....	157
4.4. Lingvistik ontologiya uchun lug‘atlar ahamiyati va uning leksokografik bazasi.....	165
To‘rtinchi bob bo‘yicha xulosalar	170
XULOSA	172
ADABIYOTLAR	176
GLOSSARIY	199
ILOVALAR	203

ABJALOVA MANZURA ABDURASHETOVNA

**O‘ZBEK TILI ONTOLOGIYASI:
YARATISH TEXNOLOGIYASI VA
KONSEPSIYASI**

Monografiya

“Nodirabegim” nashriyoti

Nashriyot litsenziyasi AI № 313. 24.11.2017 y.

Bosishga ruxsat etildi: 9.12.2021.

“Times New Roman” garniturası. Qog‘oz bichimi: 60x84 ¹/₁₆

Nashriyot bosma tabog‘i 13,25. Adadi 100 nusxa.

100129, Toshkent shahri, Shayxontohur tumani,

Navoiy kochasi, 30-uy.

OOO “AKTIV PRINT” bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent, Chilonzor 25, Lutfiy 1A.